

9. Москаленко В.В. Соціальна психологія: Підручник. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
10. Петрицкий В.А. Толерантность – универсальный этический принцип / Известия СП лесотехнической академии. – СПб., 1993 – С. 139-151.
11. Психология: словарь. – М., 1990. – 494 с.
12. Роджерс К. Клиентцентрированная терапия. – М., 1997. – 320 с.
13. Словарь практического психолога. – Минск, 2001. – 800 с.
14. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности. – М., 1998, – 389 с.
15. Олпорт Г. Личность в психологии. – М., 1999. – 345 с.

В статті обосновується сутність проблеми толерантності як психологічного явлення, проаналізовані підходи к изучению понятия толерантность и осуществлена его концептуализация.

Ключевые слова: толерантность, терпимость.

The article is devoted to substation of tolerance problem as psychological phenomenon, analyzed approaches to determination of tolerance concept, also accomplished its conceptualization.

Key words: tolerance, latitude.

Р.В. Каламаж

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ У ВНЗ

У статті викладено положення щодо психологічного супроводу професійної підготовки майбутніх юристів у ВНЗ, що поєднує систему форм і засобів, спрямованих на кваліфіковану допомогу студентам у оволодінні способами професійного самопізнання і саморозвитку, формування професійно-значимих якостей. Окреслено основні засади побудови тренінгових програм з розвитку професійної самосвідомості майбутніх юристів та розвитку професійно значимих якостей.

Ключові слова: психологічний супровід, професійна Я-концепція, професійно-значимі якості.

У наших попередніх публікаціях ми виклали основні міркування щодо моделі професійної Я-концепції майбутніх юристів [3]. Відтак, вбачасмо за необхідне обґрунтувати основні положення щодо формуючого впливу на означений феномен.

Успішність у виконанні професійних завдань, особливо пов'язаних із спілкуванням, керівництвом людьми в складних ситуаціях визначається не тільки отриманими знаннями, а й цілою низкою якостей, які в учбовому процесі, як правило, не реалізуються і не перевіряються. Ще під час

професіоналізації юристів у ВНЗ перед студентами повинно актуалізуватися завдання самовизначення стосовно готовності до реалізації в реальній професійній діяльності суб'єкт-суб'єктного та суб'єкт-об'єктного принципів і тих професійних компетенцій, які їм відповідають: інформаційних, комунікативних, предметних тощо. Означене можна успішно реалізовувати тільки забезпечивши психологічний супровід професійної підготовки юристів.

Психологічний супровід підготовки майбутніх юристів ми розумітимемо як систему організаційно-психолого-педагогічних заходів, які сприяють оптимізації процесу розвитку професійної складової Я-концепції майбутніх юристів, що виявляється у оволодінні студентами засобами цілеспрямованого професійного самопізнання і саморозвитку, активізації професійного самовизначення, підвищенні рівня розвитку професійно-значимих якостей особистості, активізації навчально-професійної діяльності студентів.

Основними складовими психологічного супроводу ми розглядаємо інформаційну, діагностичну, розвивальну, консультативну та корекційну роботу.

Психологічна служба вишу організує і проводять психодіагностичні дослідження майбутніх юристів відповідно до поставлених завдань, аналізує та інтерпретує отриманий емпіричний матеріал. Психодіагностичні методики, які можуть застосовуватись з метою психологічного супроводу, ми диференціювали на такі групи: методики визначення професійної спрямованості; методики визначення інтелектуальних особливостей, мислення, когнітивної активності (особливостей уваги та пам'яті); методики визначення комунікативних якостей і вмінь; методики визначення емоційно-вольових якостей.

Первинна психологічна діагностика при прийомі першокурсників проводиться психологічною службою вишу і має на меті визначення загальної професійної придатності до юридичної діяльності. Інформація щодо прояву професійно значимих якостей на самому початку навчання дозволяє попереджати можливі майбутні психологічні перенавантаження при їх грубій невідповідності психологічним вимогам професії, планувати відповідні завдання щодо «нарощування» та корекції необхідних якостей. Психодіагностичний комплекс доповнено методикою визначення когнітивного стилю полезалежність-поленезалежність з метою виявлення загальногрупових тенденційних відмінностей у регулятивній спрямованості Я-концепції. Студентам з полярними показниками індексу стилю полезалежність-поленезалежність роз'яснюються переваги і недоліки відповідного стилю сприйняття й обробки інформації та його можливі прояви у сфері міжособистісної взаємодії та прийняття рішень.

Розвивальна складова вирішує завдання формування у майбутніх юристів навичок самопізнання; формування та розвитку професійно значимих якостей та умінь; оптимізації рівня розвитку складників професійної Я-концепції: професійного образу Я, самооцінки, самоставлення; підвищення мотивації до особистісного та професійного самовдосконалення тощо.

Основне завдання консультативної роботи за зверненнями майбутніх юристів – надавати допомогу шляхом розширення можливостей самореалізації та адаптації особистості. Визначаються найбільш оптимальні психологічні

умови для мінімізації проблемних зон, послаблення емоційної напруги, особистісних конфліктів, забезпечення психологічного комфорту.

Сутність корекційної складової полягає у профілактиці та корекції негативних психічних станів у майбутніх юристів, професійно небажаних якостей.

Однією з важливих організаційно-педагогічних умов реалізації психологічного супроводу професійної підготовки майбутніх юристів повинно бути встановлення суб'єкт-суб'єктних відношень між викладачами та студентами як психологічної основи їх продуктивної навчальної взаємодії. Бачення активності та самостійності як основоположних характеристик суб'єкта передбачає стимулювання студентів до прояву ними ініціативи, розвитку почуття відповідальності, формування у них чіткої професійної позиції.

Багато в чому активізація навчально-професійної діяльності студентів досягається застосуванням активних методів навчання (проблемні задачі, навчальні тренінги, ділові ігри, розбір ситуацій із практики професійної діяльності, дискусії тощо). Це сприяє розвитку внутрішніх ресурсів студентів-юристів (як актуалізованих, так і потенційних), мотиваційної сфери, формуванню у них професійно важливих якостей.

Програми навчальних практик доцільно доповнювати питаннями, спрямованими на актуалізацію роботи студентів по виявленню, усвідомленню, розвитку та формуванню особистісних та професійних якостей фахівця-юриста, це зокрема: «Які якості проявились під час проходження практики?», «Які якості сприяли/заважали успішному виконанню завдань під час проходження практики?», «Які якості непрофесійного юриста ви помітили в собі?», «Які стереотипи та міфи юридичної професії ви помітили під час проходження практики?».

Планування програми психологічного супроводу здійснювалося відповідно до емпірично виявлених нами «проблемних зон» особистісно-професійного розвитку майбутніх юристів та з використанням існуючих теоретичних положень і практичних напрацювань стосовно формування психологічної готовності майбутніх юристів, розвитку їх професійно значимих якостей, ролі психологічної компетентності в професіоналізмі юристів, використання активних соціально-психологічних методів в професійній підготовці.

Основними «проблемними зонами» особистісно-професійного розвитку майбутніх юристів, виявленими нами в процесі емпіричного дослідження, є: декларованість готовності до самовдосконалення при одночасній неготовності до саморозкриття і самопізнання; розчарування у професійному виборі; неадекватність (надмірна романтизованість, стереотипність тощо), недиференційованість образу юридичної діяльності; недостатня сформованість системи критеріїв професіоналізму; невідрефлексованість місця правової свідомості, морально-етичних засад діяльності юристів в системі цінностей студентів; утилітарні та егоцентричні мотиви професійного розвитку (престижність професії, самоствердження, матеріальна перспектива тощо); низький діалогізм в розумінні та саморозумінні; недиференційованість уявлень щодо структури ПВЯ в розрізі різних юридичних професій; неадекватна самооцінка розвитку ПВЯ; підвищена тривожність, надмірна емоційна сенситивність, недостатньо розвинений самоконтроль, невпевненість у власному досвіді, компетентності,

підготовленості; конфліктність у побудові самоставлення, схильність до непродуктивних психологічних захистів тощо.

Реалізація психологічного супроводу професійної підготовки юристів відбувається у різноманітних формах. Однією із найдієвіших є впровадження спеціальних тренінгових програм. Нами було апробовано можливості тренінгових програм з розвитку професійної самосвідомості та з розвитку професійно-важливих якостей.

При розробці засад формуючого впливу на розвиток компонентів професійної самосвідомості у формі тренінгових занять, ми виходили з того, що оскільки рівень розвитку когнітивної складової професійної Я-концепції забезпечує успішність виконання останньою її базових функцій, то будь-який формуючий вплив слід організовувати з огляду на завдання розвитку самопізнання студентів, задіюючи механізми самосприйняття, самоаналізу, саморозуміння. Зокрема, такий підхід було апробовано в дисертаційному дослідженні С.Б. Кузікової, яка констатує, що внаслідок вироблення умінь аналізувати власні переживання та поведінку поступово може підвищуватися рівень усвідомлення власних особистих якостей, емоційних станів, розуміння причин, що викликають ті чи інші переживання, почуття. Внаслідок цього відбувається глибше розуміння себе і більш свідоме ставлення до себе, що в свою чергу, сприяє виникненню впевненості в собі, почуття самоповаги. Такі позитивні зміни у самосприйнятті можуть актуалізовувати здатність і потребу в належному прийнятті інших, що стає сприятливим ґрунтом для вироблення навичок саморегуляції власних емоційних станів, переживань [4, с. 11].

Мета тренінгової програми з розвитку професійної самосвідомості майбутніх юристів: актуалізація механізмів розвитку професійної Я-концепції (рефлексії, ідентифікації, децентрації, інтеріоризації-екстеріоризації), оптимізація рівня розвитку її складників (образу професійного Я, самооцінки, самоставлення), підвищення мотивації до особистісного та професійного самовдосконалення, зацікавленості в пошуках шляхів творчого самовираження, самореалізації в професії. Структурно програму поділено на чотири змістових блоки. До кожного блоку було підібрано комплекс відповідних вправ, модифікованих згідно з поставленими завданнями, а також розроблено авторські вправи. Основні засади побудови тренінгової програми з розвитку професійної самосвідомості майбутніх юристів подано в таблицях 1-3.

Мета першого вступного блоку - знайомство учасників, повідомлення цілей і завдань тренінгу, виявлення очікувань, засвоєння основних принципів роботи в групі, налаштування на подальшу роботу. Актуалізація мотивації до самопізнання себе як особистості та як майбутнього юриста-професіонала.

Другий смисловий блок ««Я», юридична професія та юридична спільнота» був спрямований на розуміння та позитивне ставлення до майбутньої юридичної професії, усвідомлення її мети, вимог до професіонала, специфіки суб'єкт-суб'єктної та суб'єкт-об'єктної взаємодії в юридичній діяльності. Важливим його завданням була також актуалізація соціоцентричних смислів реалізації юридичної діяльності; досягнення внутрішньої узгодженості амбівалентних прагнень до усвідомлення своєї неповторності й своєї

приналежності до професійної групи, схожості з її членами; наближення до професійного еталону.

Таблиця 1
Основні засади побудови вступного тренінгового блоку

Наз-ва бло-ку	Основні тренінгові засоби	Основні діагностичні питання для самоаналізу, зворотнього зв'язку та рефлексії в Т-групі
1. Вступний (мотиваційний).	Вправа на знайомство «Взаємна презентація». Діагностична методика «Готовність до саморозвитку» (В.Павлов)	Презентація себе, найголовнішого і найважливішого про себе. Презентація партнерів по парі. З'ясування ступеня бажання/небажання до самопізнання та самовдосконалення.
	Вправа «Я не уявляю свого життя без...?»	Ступінь значимості майбутньої юридичної професійної діяльності в системі потреб та життєвих цінностей студентів.
	Групове обговорення «Мій професійний вибір»	Характер вибору професії юриста, його самостійність, усвідомленість; роль інших людей у здійсненні професійного вибору; критерії вибору, задоволеність/незадоволеність вибором
	Скульптурування ідеального юриста	Ступінь диференційованості образів представників різних юридичних спеціальностей: адвокат, слідчий, суддя, прокурор та ін.
	Діагностична методика «Мотиви оволодіння професією» (в модифікації А.Рсана).	
	Вправа «Футболка з написом»	Думки про «власника футболки» потенційних «клієнтів», «роботодавців», «колеги».
	Вправа «Сліпий і поводитир»	Емоційні переживання при суб'єкт-суб'єктній взаємодії у системі «юрист-громадянин» (клієнт, учасник процесу тощо).

З'ясування розуміння та прийняття студентами основних принципів юридичної етики було важливим компонентом актуалізації соціоцентричних смислів реалізації професії. Під час роботи в малих групах студенти отримували питання для обговорення чи ситуаційну задачу для вирішення. Після виконання завдань відбувалося обговорення в загальному колі.

Таблиця 2

**Основні засади побудови змістового блоку
«Я», юридична професія та юридична спільнота»**

Назва блоку	Основні тренінгові засоби	Основні діагностичні питання для самоаналізу, зворотнього зв'язку та рефлексії в Т-групі
2. Змістовий блок «Я», юридична професія та юридична спільнота.	Вправа «Ототожнення з предметом»	Готовність студентів-юристів до саморозкриття свого внутрішнього світу; професійне та особистісне майбутнє «свого предмета».
	Вправа «Життєвий та професійний кодекс юриста» (за С.Ю.Смагіною)	Рефлексія й вербалізація життєвих і професійних цінностей та принципів.
	Міні-лекція «Характеристика юридичної діяльності»	Характерні особливості та специфіка юридичної діяльності, її функціональна психологічна структура, вимоги до особистості фахівця у розрізі основних юридичних спеціальностей (професіограми судді, прокурора, адвоката, слідчого, нотаріуса, юрисконсульта).
	Робота в малих групах «Принципи юридичної етики в практичній діяльності юристів різних професій»	Розуміння та прийняття основних принципів юридичної етики.
	Ділова гра «Судова промова»	Майстерність виконання професійного завдання, стильові прояви у виконанні ролей «прокурора», «адвоката», «судді», основні труднощі у професійній взаємодії.
	Вправа «Міфи про юристів»	Стереотипні, міфологічні складові професійної самосвідомості студентів.
	Групова дискусія «Професіонал-юрист повинен бути...»	Інтеріоризовані та інпроектовані уявлення щодо еталонної моделі юриста.
	Групова презентація «Світ юридичних професій»	Ступінь усвідомлення приналежності до своєї професії, знання стосовно вимог, що ставляться юридичними спеціальностями до особистості професіонала.
	Вправа «Мій професійний портрет в сонячних променях»	Уявлення про себе як майбутнього спеціаліста, свої професійні якості і здібності, теоретичну і практичну компетентність, позитивні якості.

Наступний блок тренінгу «Я як майбутній юрист» мав на меті сприяти усвідомленню та розумінню його учасниками багатогранності, позитивних і негативних сторін своєї особистості, адекватності оцінки власного рівня розвитку професійно-важливих якостей; досягнення впевненості у собі, своїй підготовленості, віра в свої сили, здібності, самостійність, здатність вирішувати професійні завдання, відчуття самоефективності, формування позитивного Я-образу, оптимізація самооцінки.

Таблиця 3

Основні засади побудови змістового блоку

Назва блоку	Основні тренінгові засоби	Основні діагностичні питання для самоаналізу, зворотнього зв'язку та рефлексії в Т-групі
Змістовий блок «Я» як майбутній юрист	Мозковий штурм «Бар'єри професійного розвитку: шляхи подолання»	Усвідомлення перешкод на шляху професійного саморозвитку, переоцінка своїх можливостей, пошук нових стратегій подолання перешкод, усвідомлення особистої відповідальності за професійні досягнення.
	Вправа «Визнання заслуг»	Визнання власних заслуг в досягненні певного результату, визнання заслуг іншого.
	Вправа «Сходінка досягнень»	Зацікавленість в пошуках шляхів творчого самовираження, досягнення високих професійних результатів.
	Вправа «Коридор просвітлення»	Соціальна і професійна впевненість.
	Комплекс навчальних міні-ігор (за В.В.Молдаваном, М.М.Михеєнком)	Самоаналіз власного рівня професіоналізму; виявлення власних здібностей чи недоліків, з'ясування якостей, які потрібно розвивати; виявлення домінуючих моделей професійної взаємодії юриста з колегами та клієнтами.

Подано приклад побудови міні-гри «Адвокат» (за В.В.Молдаваном, М.М.Михеєнком).

Етапи гри: 1) початок гри; 2) основний етап: складання позовної заяви; надання юридичної консультації; складання і проголошення захисної промови; 3) підведення підсумків гри. На початку гри група поділяється на чотири команди по п'ять чоловік. Кожна команда у порядку жеребкування отримує завдання для виконання під час гри (складання позовної заяви, чи надання юридичної консультації тощо). Ведучий роз'яснює учасникам зміст гри, правила поведінки.

На початку основного етапу учасники отримують інструкції. Так, учасники, що отримали завдання складання позовної заяви, розподіляють між собою ролі: адвокати; громадяни, які звертаються за допомогою; арбітр (веде спостереження за роботою учасників за критерієм успішності професійного спілкування, повноти отриманої адвокатом інформації від громадянина, правильності складання позовної заяви).

Учасники отримують інформаційні картки з завданнями для складання позовної заяви. Завдання для «адвоката»: отримати від громадянина, що подає заяву, якомога точнішу інформацію, скласти позовну заяву. Завдання для «громадянина»: намагатися не видавати усю інформацію відразу, проявляти емоційні реакції тощо.

Інструкція для учасників, що отримали завдання надання юридичної консультації, схожа до попередньої. Інструкція для учасників, що отримали завдання складання і проголошення захисної промови: група готує захисну промову в кримінальній справі, яку презентує у великому колі всім учасникам, з яких обирається незалежне журі. Журі оцінює захисну промову за критеріями: аналіз доказів; характеристика особи підсудного; аналіз причин і умов, що сприяли вчиненню злочину; культуру мови.

Заклучний блок «Я-до тренінгу; Я-після тренінгу» мав на меті актуалізувати рефлексію та асиміляцію здобутого досвіду. Учасникам пропонується співставити три аспекти своїх знань: що вони дізналися про юриспруденцію від інших, що вони дізналися з власного досвіду, що вони дізналися під час тренінгу, що ще хотіли б для себе прояснити. Завершується тренінговий блок вправами «Сувеніри на пам'ять» та «Хочу, можу, повинен — і це Я».

Тренінгова програма «Розвиток професійно значимих якостей юриста» мала на меті актуалізацію самопізнання та формування адекватної самооцінки власних професійних якостей і вмінь, підвищення їх рівня розвитку, мотивацію до подальшого професійного вдосконалення. Структурно програму було поділено на чотири змістових блоки: мотиваційний (усвідомлення місця в професійній компетентності її психологічної складової, отримання знань про професійно-важливі якості представників різних юридичних спеціальностей, рефлексія власних якостей та їх відповідності вимогам професії); розвиток пізнавальної сфери та професійного мислення (основні завдання – розвиток спостережливості, уваги, пам'яті, інтуїції, якостей професійного мислення); розвиток комунікативної компетентності (основні завдання – усвідомлення комунікативних бар'єрів; розвиток вмінь встановлювати психологічний контакт; використовувати невербальні засоби спілкування, слухати, отримувати та передавати інформацію, взаємодіяти з врахуванням правових норм та комунікативних можливостей партнера); заключний (аналіз та обговорення результатів тренінгу, рефлексія та інкорпорація досвіду). До кожного блоку розроблено ділові ігри, вправи, задачі з використанням практикумів для юристів, тесту «Практичне мислення дорослих», тренінгових вправ з розвитку комунікативної компетентності.

Як показала практика, переживаючи і рефлексуючи себе у відповідних ігрових, навчальних ситуаціях, отримуючи зворотній зв'язок від тренера та

групи майбутній юрист досягає розширення своєї професійної самосвідомості, усвідомлює власні переваги та «сліпі плями». В результаті участі студентів у спеціалізованих тренінгових програмах знижується число студентів з низьким дезадаптивним рівнем професійної Я-концепції та зростає число студентів з високим інтеграційним і високим творчим рівнем.

Література

1. Акімова М.К., Козлова В.Т., Ференц Н.А. Тест «Практическое мышление взрослых» / Психологическая диагностика. – 2008. – № 2. – С. 4–133.
2. Аминов И.И. Психологический практикум для юристов. – М., 2001. – 144 с.
3. Каламаж Р.В. Модель професійної Я-концепції майбутніх юристів / Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог, 2010. – Вип.16. – С. 85–94.
4. Кузікова С.Б. Корекція Я-концепції як умова подолання конфліктності у підлітків: автореф. дис. канд. психол. наук. – К., 2000. – 20 с.
5. Молдаван В.В., Михеєнко М.М. Юридичний практикум: навчальні ігри. – К., 1994. – 288 с.

Psychological accompaniment of the future lawyers' professional training in a higher educational establishment combining a system of means directed at qualified help for the students in mastering the ways of the professional self-learning, self-development and formation of the professionally meaningful qualities has been substantiated.

Key words: *psychological support, professional I-concept, professionally meaningful qualities.*

Г.О. Качур

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ПІДЛІТКОВОГО ПЕРІОДУ

У статті подаються та аналізуються основні точки зору на сутність підліткового періоду, чинники, що зумовлюють його перебіг, завдання, зміст та специфіку.

Ключові слова: *підлітковий вік, соціальний розвиток, когнітивний розвиток, фізіологічні зміни.*

В останні роки сутність і зміст, особливості та аспекти підліткового періоду були предметом дослідження зарубіжної та вітчизняної психології. Аналіз досліджень за цією темою показав, що різні підходи та автори у більшій мірі взаємодоповнюють один одного аніж входять в суперечності що до питань підліткового періоду, вони є значущою і багатою базою для вивчення і дослідження змісту і суті підліткового періоду. Так, в останні роки досліджувалися: *культуральні та соціально-психологічні аспекти підліткового*